

Ampt Epe

Nr 128 – oktober 1999

REDACTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 0578-571304

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 22,50 per jaar

Bestuur:

Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 0578-571455

Secretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 0578-571304

Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 0578-613579

Leden: M. Endendijk
J. C. Kreffer

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 1383-2026

In memoriam Willem Terwel

Maandag 13 september overleed plotse-
ling op 70-jarige leeftijd Willem Terwel.
Een begrip in zijn geboorteplaats Vaas-
sen, Epe en in historische kringen in de
regio. Kenner bij uitstek van de historie van
de gemeente Epe; adviseur bij naamge-
ving van nieuwe wijken en straten; 20 jaar
bestuurslid, waarvan 14 jaar voorzitter van
de historische vereniging Ampt Epe; lid van de Noord Veluwe Bouwkring;
lid van de stichting Behoud en de Gemeentelijke Monumentencommissie;
plaatsvervanger van de archivaris in het gemeentearchief; lid van de
Dialectclub; bekend bij velen in de stichting Gelders Oudheidkundig
Contact en vraagbaak voor ieder die onderzoek deed naar voor-familie
en/of woonplek (waarbij geen pasklaar antwoord werd gegeven, maar
fijntjes werd aangegeven waar het gevonden kon worden).

Toen hij 5 jaar geleden met pensioen ging kreeg hij meer tijd om in oude
akten, doop- en begrafenisboeken, gemeentelijke verslagen, oude kran-
ten en archieven te speuren naar het reilen en zeilen van onze voorou-
ders. Als hij daarbij iets tegenkwam waarvan hij wist dat iemand er zich
ook voor interesseerde dan kreeg je dat toegeschoven met een: „dat
kwam ik tegen, dat kun je wel gebruiken”.

Hij spoorde ons aan om vast te leggen wat bejaarde plaatsgenoten ons
nog uit het verleden wisten te vertellen.

Continuïteit en behoud van gegevens voor ons nageslacht stonden bij
hem hoog in het vaandel.

Met zijn zorg voor ononderbroken voortgang van het bestuur van Ampt
Epe opperde hij maanden geleden het plan het bestuur uit te breiden met
twee jongere aspirantleden.

In de komende ledenvergadering, waarvan hij de agenda mede hielp
opstellen, zal een voorstel hiertoe plaatshebben.

Onze vereniging en de Eper gemeenschap heeft een man verloren die de
historie een vaste plaats heeft gegeven. „Niemand is onmisbaar”, zei hij
kortgeleden. Het klinkt ons nog in de oren. Het zal moeilijk zijn en wij zullen
hem missen, maar onze uiterste best doen om zijn werk voort te zetten en
daarbij gebruik maken van wat hij ons nagelaten heeft.

Wij leven mee met zijn vrouw en beide dochters en hun echtgenoten bij
dit plotselinge verlies.

Dorry te Riele.

De torenspits van de Hervormde kerk te Epe

Bijdrage tot de geschiedenis van de grote kerk te Epe (2)

B.H.J.N. Kooij.

De Hervormde kerk van Epe, eertijds gewijd aan St. Martinus, staat aan de Hoofdstraat 76, midden in het centrum; kadastraal bekend onder nr. U 6876. Eigenaar van de kerk én de toren is de Nederduitsch Hervormde gemeente.

Inleiding

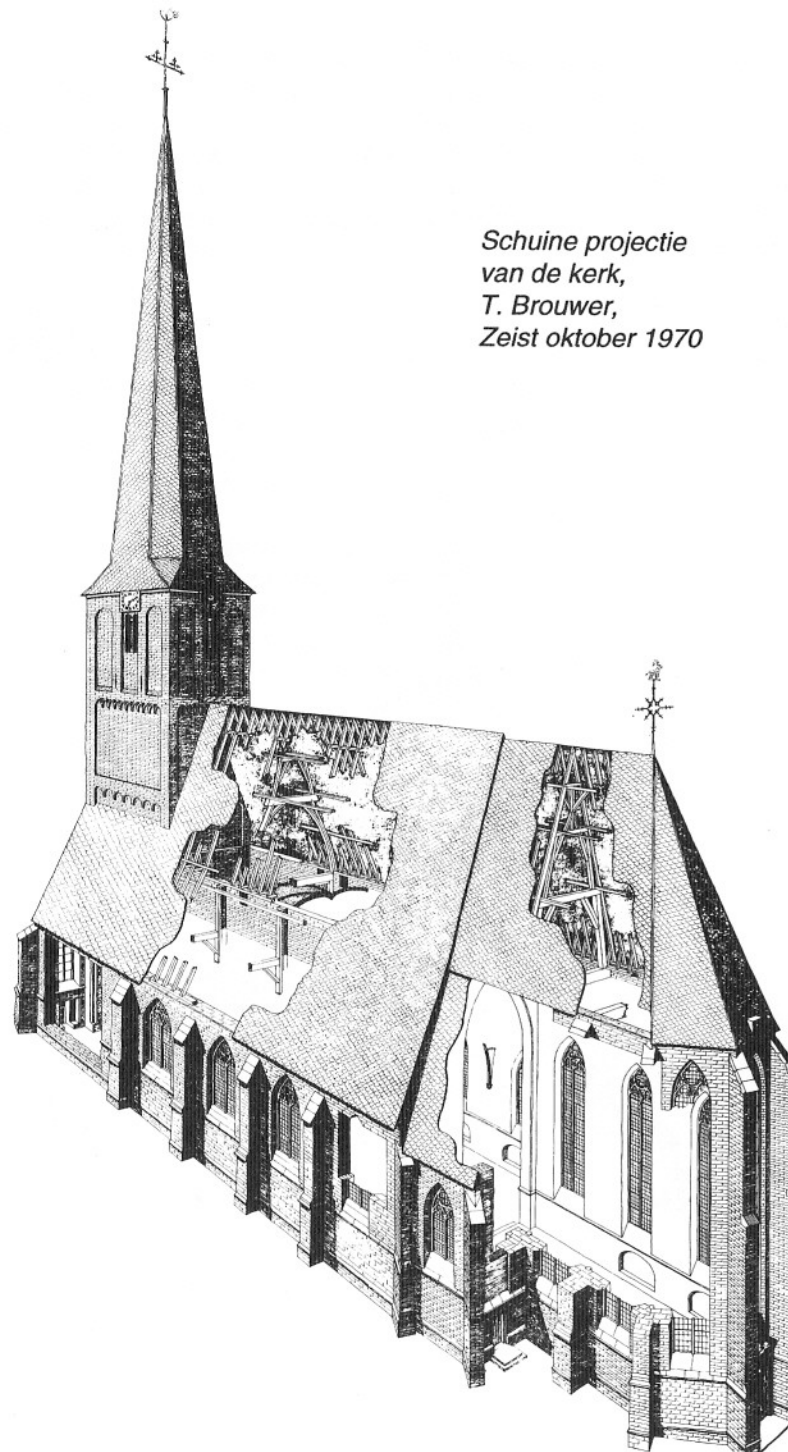
Op verzoek van de redactie van het *Restauratie Vademecum (RV)* heb ik in het voorjaar van 1993 de torenspits van de grote kerk te Epe gedocumenteerd t.b.v. de uitgave 'Torenspitsen in Nederland'.¹ Naar aanleiding van de opmeting en het bouwhistorisch onderzoek zijn een aantal bijzonderheden te melden die hier uiteengezet worden. Na afronding van het boven genoemde onderzoek is op mijn voorstel nog door collega D.J. de Vries, destijds restauratieadviseur bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd.²

De resultaten van al dit onderzoek onthullen iets meer van de geschiedenis van de kerk dan tot nu in de literatuur bekend was. Zonder de vriendelijk hulp van de heer H. Bultman uit Epe zou dit tweede artikel er niet zijn gekomen.³

Voorwerk en opmaat

Van de heer Bultman ontving ik enkele jaren geleden een artikeltje uit de *Eper Courant* van 3 augustus 1962 over 'De oude vormen keren terug in de kerk van Epe. Geschiedenis van de ramen'. In dit artikel schrijft de journalist: 'De president-kerkvoogd, de heer G.S. Lohuizen, voor wie het verleden van Epe weinig en dat van zijn oude kerk vrijwel geen geheimen bevat, ...'. Hoewel de heer Lohuizen bijzonder veel heeft bijgedragen aan de beschrijving van de geschiedenis van de kerk, ben ik van mening dat er nog veel over de geschiedenis van de kerk niet bekend is. Dit betekent dat er nog veel onderzoek gedaan moet worden. Het kerkgebouw is één groot archief, maar men moet het alleen wel kunnen lezen. In deze bijdrage wil ik ingaan op de geschiedenis van het hoogste deel van de kerk: de torenspits. Over deze torenspits is nog vrij weinig gepubliceerd, terwijl het juist een hele interessante spits is die de onderzoeker veel toont.

Voor ik over ga tot de beschrijving van de opbouw van de spits wil ik allereerst verduidelijken hoe te werk is gegaan, wat bouwhistorie is en hoe de gegevens en bijzonderheden boven water zijn gekomen. In het algemeen is het geen sinecure om een torenspits te onderzoeken, op te meten en te tekenen. Als je onder aan de torenspits staat, dus op de bovenste vloer in de torenromp, en je kijkt naar boven dan kun je gaan twijfelen of je het wel zal lukken. De enorme zware balken, de steile ladders en de diepte die je ziet als je eenmaal bovenin staat, kan (en heeft) menig geschiedschrijver de moed in de schoenen doen

*Schuine projectie
van de kerk,
T. Brouwer,
Zeist oktober 1970*

zinken om onderzoek uit te voeren. Eenvoudig gereedschap zoals: zaklantaarn, duimstok, draad, schietlood, schetspapier etc. dat mee naar boven moet, maakt het geheel er niet gemakkelijker op. Al met al komt er heel wat bij kijken voordat je een torenspits onder de knie hebt, dat je hem kent en op papier hebt, én er ook iets over kan zeggen. Je moet je er als het ware helemaal mee verbinden en dus alle houten constructieonderdelen onderzoeken. Het is vanzelfsprekend dat in dit soort onderzoek enige tijd gaat zitten.

Westzijde van de toren en de spits na de restauratie, foto archief RDMZ, A.J. v.d. Wal, mei 1994

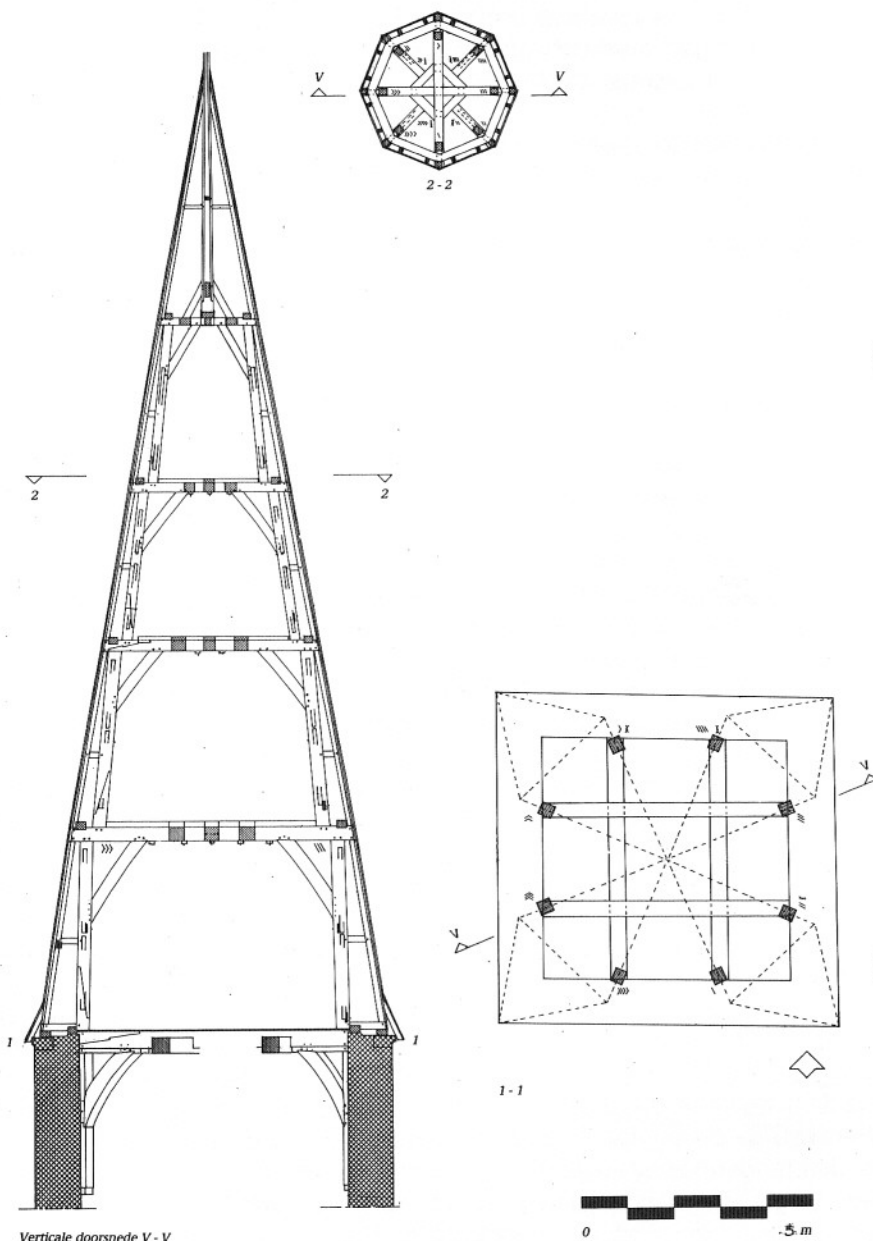
Een belangrijk punt is dat de torenspits in Epe veilig genoeg is om in te klimmen en dus onderzoek voldoende mogelijk maakt. Bij de laatste restauratie rond 1993 is de toegankelijkheid waar nodig hersteld en verbeterd onder leiding van de heer G.J. Bouwhuis van Architectenbureau Vos, ten Broeke en Wely bv uit Velp.

Met behulp van de bouwhistorie wordt gezocht naar elementen in het 'archief' die iets kunnen vertellen over de geschiedenis van het gebouw. Dit kunnen wijzigingen zijn in de constructie, uitbreidingen, vernieuwingen etc. Het gebouw zelf is voor de bouwhistoricus het archief. Net zoals een archeoloog het bodemarchief probeert te lezen tracht de bouwhistoricus het archief van het object te lezen. Elk onderdeel van een gebouw vertelt iets over de geschiedenis van dat gebouw. De diverse gebruikte materialen, de houtconstructies van de onderdelen, tekens en merken e.d. geven belangrijke informatie over de kerk. Al deze aspecten komen wij ook tegen in de kerk in Epe.

Als basis voor bouwhistorisch onderzoek is een goede opmeting noodzakelijk om inzicht in de opbouw te krijgen zodat later exact aangegeven kan worden waar bepaalde bevindingen zich voordoen. Een goede opmeting is ook nodig om bepaalde onderdelen te kunnen vergelijken met andere identieke zaken. Om deze redenen is er dus van de torenspits eerst een uitgebreide opmeting verricht. Tijdens en na de opmeting is specifiek onderzoek verricht naar de bouwhistorische elementen en aanwijzingen. Nadat dit allemaal was gebeurd en de resultaten van het dendrochronologisch onderzoek binnen waren, moest het geheel geanalyseerd worden. In hoeverre vormen alle gegevens één verhaal?

Op de Veluwe zijn nog een aantal zichtbare onderdelen van Romaanse torens bewaard gebleven. Hoewel de oudste bestaande torens uit Nederland mogelijk uit de 11e eeuw dateren, zijn de oudste torens op de Veluwe, althans de oudste onderdelen, uit de 12e eeuw. De meeste oude torens zijn hier van tufsteen, net als bij die van Epe. Omdat de torens onder veel minder invloed van de veranderde liturgische eisen stonden, is relatief veel uit de oudste fasen van de torenbouw bewaard gebleven. Wel zijn de meeste torens in de loop der eeuwen een of meerdere keren verhoogd. Uit het artikel van Kolks uit 1987 waarin hij de 13 Romaanse torens op de Veluwe behandelt en onderling vergelijkt, blijkt dat de toren van Epe in zijn huidige gedaante op die van Voorst na de hoogste uit de regio is.⁴

Een van de belangrijkste redenen voor de bouw van een kerktoeren is het onderbrengen van klokken. De torens met de klokken geven dus uiting aan een religieuze plaats waar bewoners bijeen komen. Bij bezoekers roepen zij de nodige deemoed op. Ook hadden de klokken een alarmfunctie bij brand en dreigend hoog water etc. Bij Epe kon tot nu toe niet worden aangetoond dat bij de eerste fase van de bouw van de toren in de 12^e eeuw er ook al klokken aanwezig waren. De vraag of in de vroege middeleeuwen de klokken een

Tekening torenspits: verticale dwarsdoorsnede, horizontale doorsnede over de torenromp (1 - 1) en het derde tafelment (2 - 2), B.H.J.N. Kooij, april 1993

minder belangrijke rol speelden bij de eenvoudige dorpskerkjes en/of de klokken te kostbaar waren voor de religieuze gemeente zal niet eenvoudig beantwoord kunnen worden. Wij weten wel dat bij de tweede fase van de bouw van de Eper toren, mogelijk rond het midden van de 13^e eeuw, er klokken aanwezig waren.⁵

Torens zijn ook bedoeld als oriëntatiepunt; tegenwoordig zouden wij zeggen skymarks. Van verre kon de reiziger een nederzetting herkennen. Elk dorp of stad had zijn eigen unieke toren(s) en was dus voor iedereen herkenbaar. Hoewel sommige torens op elkaar lijken blijken zij toch allemaal verschillend te zijn en hun eigen bouwgeschiedenis te hebben. In ons land zijn voor het grootste deel de torens in hun huidige vorm in de 15e eeuw tot stand gekomen of voltooid. Na de Reformatie zijn nagenoeg geen torens meer gebouwd.

Opbouw van de torenspits

De torenspits bestaat uit een opeenstapeling van vier lagen, ook wel geledingen genoemd, met houten jukspanten en een spitse beëindiging. Eén hoofdspant met haaks daarop een tweede spant vormen de kern van één geleding van de torenspits; vier halve jukspanten zijn onder een hoek van vijfenveertig graden toegevoegd zodat een achthoekige plattegrond ontstaat. De spits staat op de stenen torenromp met een rechthoekige plattegrond. Op ca. 2 m. van de bovenste vloer vindt in de hoeken insnoering plaats die nodig is om de plattegrond van de torenromp en die van de torenspits met elkaar te verbinden. Omdat de stijlen aan de binnenkant van de torenromp zijn geplaatst en de spits laag is ingesnoerd ontstaat een tamelijk slanke en scherpe spits. Men noemt dit type spits: een alzijdig ingesnoerde spits.

De geheel eikenhouten torenspits met een hoogte van ruim 20 meter heeft vier tafelmenten.⁶ Op het vierde tafelment in de spitse beëindiging (vijfde geleding) bevindt zich een koningsstijl die tot in het topje doorloopt en zelfs nog een klein deel buiten de spits t.b.v. de bevestiging van het torenkruis. De koningsstijl heeft onder een vierkante doorsnede van 25 x 25 cm. Naar boven wordt de koningsstijl steeds smaller en verandert de doorsnede vrij snel in een achthoek.

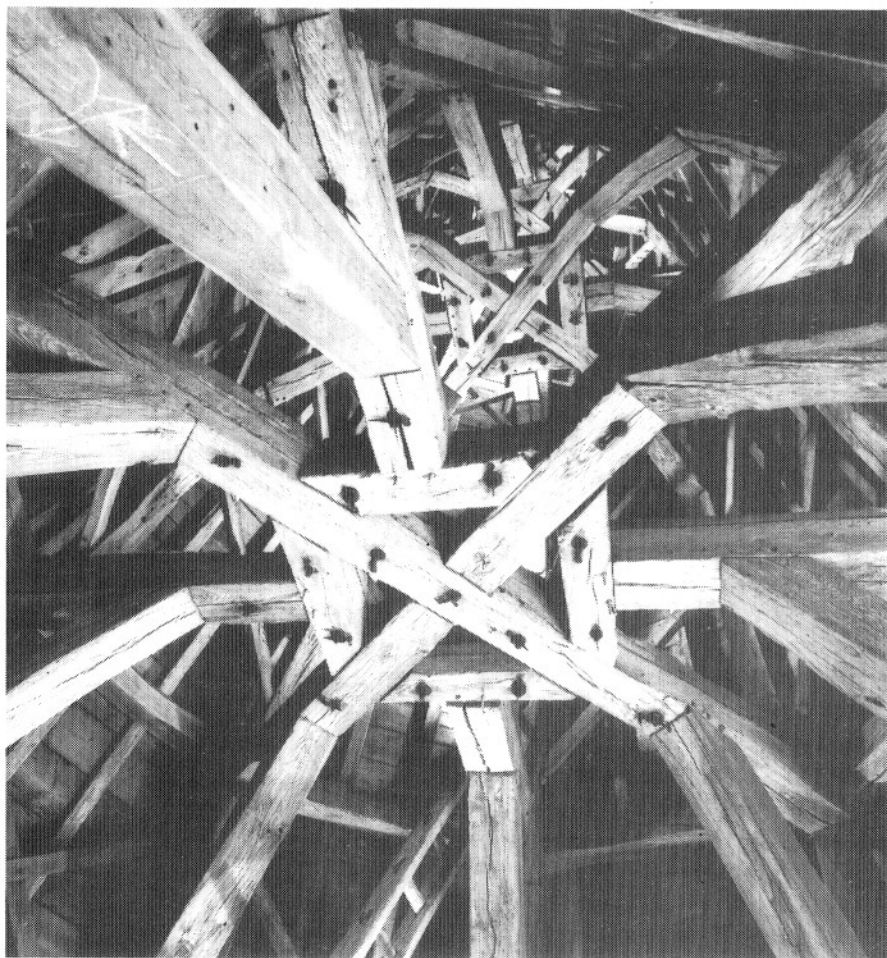
Bij de torenspits behoort ook de houtconstructie in het laatste deel van de stenen torenromp, het deel direct onder de houten spits. Deze houtconstructie, bestaande uit liggers, muurstijlen, sleutelstukken zonder versiering en korbelen, wordt ook wel torenverband genoemd en bestaat hier uit twee lagen. Per laag zijn twee maal twee liggers gebruikt. Tussen de twee lagen van het torenverband staat de klokkenstoel opgesteld.⁷

Bouwhistorische resultaten

1. Telmerken in het torenverband

De bovenste laag van het torenverband waarop de jukspanten van de spits staan, is genummerd met zogenoemde gesneden telmerken. Deze merken

werden door de timmerman aangebracht met een klein scherp ritsmesje. Hij bracht merken aan om geen verwarring te krijgen tussen alle met de hand gemaakte onderdelen. In de zuid(oost)hoek begint de nummering met een rechte één, vervolgens naar het oosten met een rechte twee en rechte drie, aan de noordzijde dan een rechte vier; in de noord(west)hoek gaat de nummering verder met een gebroken één, verder westwaarts een gebroken twee en drie, in de zuidwest hoek eindigt de nummering met een gebroken vier. De nummering heeft hier een rondgaande beweging. De onderste laag van het torenverband, dus het gedeelte waar de klokkenstoel op staat, is heel anders genummerd. Hier zijn de telmerken links en rechts met

Interieur van de torenspits, foto archief RDMZ, A.J. v.d. Wal, mei 1994

elkaar gekoppeld. Aan de (noord)westzijde begint de nummering met een rechte één en aan de (noord)oostzijde met een gebroken één, aan de (zuid)westzijde een gebroken twee en aan de (zuid)oostzijde een rechte twee, aan de noord(oost)zijde een rechte drie en aan de zuid(oost)zijde een gebroken drie, aan de noord(west)zijde een rechte vier en aan de zuid(west)zijde een gebroken vier.

De betekenis van gebroken merken en rechte merken duidt in het algemeen op het onderscheid van links en rechts. Men kan bijvoorbeeld het linker spantbeen een rechte één geven en het bijbehorende andere spantbeen een gebroken één geven. Door deze wijze van merken van onderdelen ontstaat er geen verwarring als er meerdere spantbenen zijn. Bij de bovenste laag van het torenverband heeft men de rechte en gebroken merken bij uitzondering een andere betekenis gegeven om een verschil aan te geven tussen de bovenste laag en de onderste laag van het torenverband.

2. Telmerken in de constructie van de spits

De torenspits is ook voorzien van gesneden rechte en gebroken telmerken; per spant en per laag een linkse en een rechtse aanduiding. De merken lopen van één tot en met vier; op een enkele plaats in de eerste geleding is iets boven de vloer aan de achterzijde van de spantbenen bij de dakvoet een 'visje' toegevoegd.⁸ De toevoeging van een 'visje' bij de telmerken kan te maken hebben met links en rechts, maar heeft bij deze spits alleen de betekenis van de aanduiding onderzijde. De toevoeging van een 'visje' is alleen in geleding één en vier waargenomen. Mogelijk hebben deze toevoegingen ook op de andere plaatsen, zoals op verdwenen onderdelen, gezeten.

3. Het windverband van de spits

In de richting van de dakvlakken bevindt zich windverband in de vorm van kruisen tussen de spanten bij geleding één tot en met vier; het windverband geeft stabiliteit aan de spits zodat bij harde wind de spits niet te veel gaat bewegen. Telkens zijn er twee kruisen boven elkaar geplaatst, behalve in de vierde geleding; hier is maar één kruis. Al het hout van het windverband is in de loop der tijden vervangen. Het oorspronkelijke windverband was aan de onderzijde gepend en getoogd en aan de bovenzijde gespijkerd. Binnen één geleding was het bovenste kruis iets meer naar binnen geplaatst dan het onderste kruis. Oude pengaten tonen dit aan.

Slechts in de vierde geleding bevindt zich overhoeks geplaatst diagonaal-windverband. Op dit diagonaal-windverband dat bestaat uit twee kruisen staat gehakt: B H 1744 (staat niet op tekening). Waarschijnlijk heeft een timmerman met de initialen B H in 1744 werk verricht in de spits. Het ene kruis was gemerkt aan de onderzijde met een gesneden rechte twee met de toevoeging van een 'visje' (dit bij spant twee); de bovenzijde (diagonaal) met een gesneden gebroken twee. Aan de andere zijde onder een gebroken twee met een 'visje' en boven een rechte twee. Het tweede kruis is bij spant vier aan een zijde onder gemerkt met een rechte gesneden vier incl. een 'visje' en aan de bovenzijde

(diagonaal) met een gebroken vier. Het andere deel van dit kruis is onder gemerkt met een gebroken vier incl. een 'visje' en boven een rechte gesneden vier. Het laatstgenoemde kruis is t.o.v. het eerste kruis iets lager geplaatst. Het windverband is steeds corresponderend met de hoofdconstructie gemerkt; voor de onderzijde is steeds een 'visje' toegevoegd. In geleding vier bevinden zich slechts bij spant één en drie korbelen; bij spant twee en vier bevindt zich het eerder genoemde overhoeks geplaatste diagonaal-windverband. Opmerkelijk was dat enkele jaartallen op de koningsstijl (1753, 1756, 1852 en 1874) duiden op wijzigingen, vernieuwingen en onderhoud. De hele vijfde geleding blijkt vernieuwd te zijn.

Locatie/ Windrichting	West		Noord		Oost		Zuid	
Torenverband (onderste laag)	>>	/	////	///	>	//	>>>	>>>>
Torenverband (bovenste laag)	>>>	>>	>	////	///	//	/	>>>>
Spits, hoofd- Constructie	>>>	>>	> 0	//// 0	///	// 0	/	>>>>
Vierde geleding	Onderste kruis				Bovenste kruis			
Situering	Onder		Boven		Onder		Boven	
Diagonaal- windverband	>>>> 0	*1	//// 0	3	//// *4	>>>> 2	>> 0 *5	// 0 7
							// *8	>> 6

* : corresponderen met elkaar; 2 ligt boven 1, 4 boven 3, 6 boven 5 en 8 boven 7

Schema van de telmerken van de hoofdconstructie van de torenspits, van het diagonaal-windverband in de vierde geleding en het torenverband, B.H.J.N. Kooij, februari 1999

4. Algemene opmerkingen over de spits

Aan de onderzijde van de spits, dus in de eerste geleding, zijn aan de zuidzijde en voor een deel aan de westzijde de nodige constructieonderdelen vervangen. De zuidelijke spantbenen met een afmeting van ca. 29 x 29 cm zijn geheel vernieuwd. Diverse jaartallen staan aan de zuidzijde gegraveerd: 1861, 1878, 1895, 1921, 1927, 1939, 1942. De oudste vermelding 1861 zou wellicht de vernieuwing kunnen aangeven, want tussen 1857 en 1866 heeft er een restauratie plaats gevonden. De zuidwestzijde van de spits blijkt dus door de regen meer te lijden hebben gehad dan de andere zijden. Waarschijnlijk speelde achterstallig onderhoud mee, waarna het nodige is vervangen. De onderste drie tafelmenten zijn opgedikt, verstijfd met eiken balken en ijzeren pennen; het geheel zou uit de 18^e eeuw kunnen dateren. De oorspronkelijke eiken bebording is vervangen door grenen- of vurenhout. Waarschijnlijk heeft een groot deel van het 'herstel' van de spits, de verstijving van de tafelmenten, de vernieuwing van de vijfde geleding en vervanging van bijna al het windverband in 1744 plaatsgevonden.

Enkele in 1921 aangebrachte namen van timmerlieden en of leidekkers onder aan de spits, coll. B.H.J.N. Kooij, april 1993

Dendrochronologisch onderzoek

Voor het dendrochronologisch onderzoek werden in het voorjaar 1993 door de heer D.J. de Vries diverse houtmonsters van de spits genomen met een holle boor ter dikte van een bezemsteel. Niet overal kunnen monsters uitgehaald worden. In het zoekwerk naar een geschikt onderdeel gaat relatief veel tijd zitten. Het beste resultaat wordt verkregen als zoveel mogelijk jaarringen in het monster zitten en op het laatste stukje hout schors en spinthout zit. Spinthout is het jongst gevormde hout van een boom. Deze buitenste, minder duurzame jaarringen van een boom werden (en worden) dikwijls bij bewerking verwijderd om reden dat het snel aangetast zou worden door houtworm en zwam. Het hout van de klokkenstoel was in de buitenste lagen dermate verweerd dat geen geschikt monster kon worden geboord. Uit de constructieonderdelen van de spits, zoals de korbelen, konden wel met goed resultaat monsters worden genomen.

De analyse van de in totaal vijf monsters werd uitgevoerd door het Duitse Planungsbüro Tisje te Neu-Isenburg, 4 januari 1994. Door het ontbreken van spinthout is een exacte datering niet te geven. Vier van de vijf monsters gaven geen resultaat; het vijfde monster, het korbeel in spant drie gaf het resultaat van 1415 ± 8 jaar.

De laatste verhoging van de toren hangt samen met het aanbrengen van het torenverband én met de houten spits, want de onderste benen van de spits zijn gepend (en voorzien van een toognagel) in het torenverband. Het torenverband en de spits zijn dus in één bouwcampagne gerealiseerd. Hierbij horen dus ook de galmgaten en de klokkenstoel.

De ervaring leert dat het meeste middeleeuwse eikenhout uit Duitsland werd geïmporteerd. Na het kappen van de bomen werd het hout niet jaren lang gewaterd en opgeslagen, maar vrij snel afgevoerd. Over de rivieren werd doorgaans via vlotten het materiaal naar Nederland geëxporteerd. Bij aankomst werd het verhandeld en kort daarna verwerkt. Met het hout van de spits uit Epe zal het ook zo zijn gegaan, immers de curve van de jaarringen van de torenspitsconstructie is gelegd naast de curve van het Duitse eikenhout. Dus de datering van het hout van de spits is ontleend aan de curve van de jaarringen van het Duitse eikenhout.

Muurwerk en natuursteen

Omdat het onderzoek tijdens de restauratie plaats vond, kon worden geconstateerd worden dat het muurwerk van de toren bestaat uit een kern van grof gemetselde bakstenenmoppen en resten tufsteen. Ook zijn er delen waar ijzeroer en andere zwerfkeien of resten hiervan zijn verwerkt. Een en ander kon niet meer worden gedocumenteerd want de steiger was al weggehaald toen het onderzoek plaats vond. De hele torenromp is aan de buitenzijde dus beklampt met tufsteen. De binnenzijde van de torenromp bestaat ook uit tufsteen. Verschillende tufsteenlagen zijn zij hier te onderscheiden; dit duidt op verschillende bouwfasen. De bouwwijze van twee tufsteenmuren met vulling noemt men kistwerk. Behalve de laatste verhoging bestaat de hele romp uit kistwerk, dat tot in de 13^e eeuw de algemeen gebruikelijke bouwwijze voor muren was. Omdat uit de directe omgeving van Epe allerlei goedkoop materiaal zoals keien voorhanden was, kon men besparen op de aanschaf van het dure natuursteen.

De bij de kerk gebruikte tufsteen is een Duits afzettingsgesteente dat ontstaan is na vulkanische uitbarstingen. Restanten van o.a. porfier, basalt, trachiet zijn in het poreuze materiaal nog te ontdekken. Het Duitse tufsteen, in het bijzonder de Römer tufsteen, werd sinds de vroege middeleeuwen geïmporteerd uit de Eifel en hoofdzakelijk aangewend voor de bouw van belangrijke gebouwen. Deze soort tufsteen is genoemd naar de oudste gebruikers ervan. In de Romaanse bouwperiode was deze tufsteen de meest gebruikte natuursteen in ons land. In de loop der eeuwen werd de tufsteen langzaam verdrongen door andere soorten natuursteen en vooral baksteen. In de 15^e en begin 16^e eeuw werden nog maar beperkte hoeveelheden aangevoerd. Bij de toren van Epe zien wij dit fenomeen terug bij de laatste verhoging. Voor deze verhoging bleef men aan de buitenzijde tufsteen toepassen, maar aan de binnenzijde, even

onder de klokkenstoel, ging men baksteen toepassen. Bij het gedeelte van de torenromp onder de klokkenstoel is dus sprake van kistwerk.

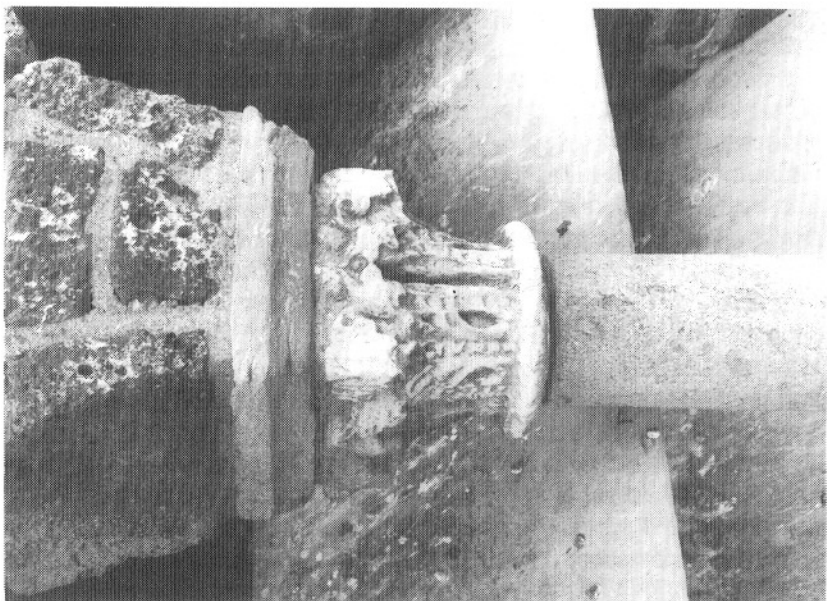
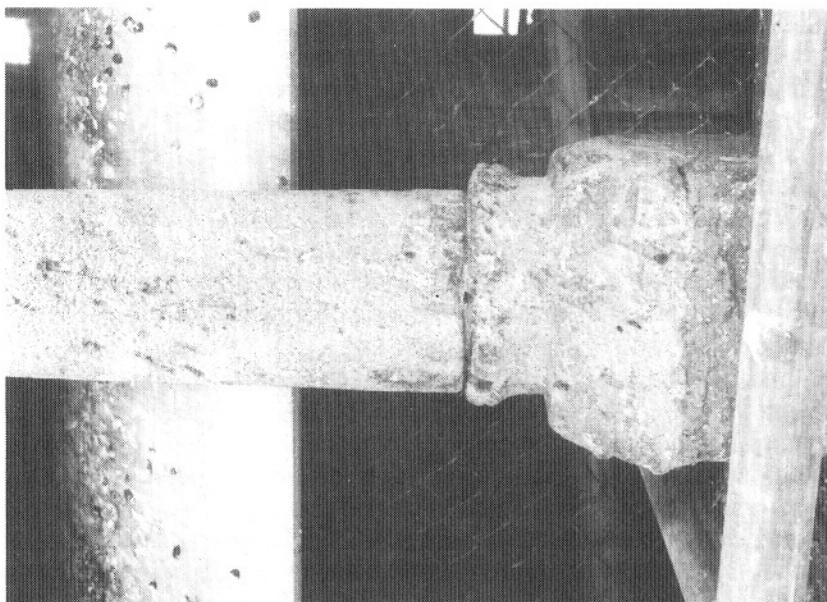
Het rode baksteen muurwerk van de laatste verhoging geeft de volgende formaten stenen: 10 lagen = 74 - 76.5 cm, l x b x d = 27 - 28 x 13 - 14 x 6 - 6.5 cm. In het algemeen komt het tamelijk grote baksteenformaat in de late 14^e eeuw en 15^e eeuw veel voor. Dit gegeven sluit nauw aan bij de andere resultaten van het onderzoek.

Bij het schip en het koor is veel tufsteen verwerkt, terwijl er steeds minder van dit materiaal werd aangevoerd. Dit hangt samen met het feit dat de voorgangers van de huidige kerk in tufsteen waren gebouwd. Voor een groot deel is dit materiaal hergebruikt bij de huidige kerk. Bouwmaterialen waren kostbaar en zeker natuursteen en daarom werd het dikwijls opnieuw gebruikt. Dit verklaart waarom tamelijk veel materiaal van het schip en het koor bij de laatste restauratie vervangen moest worden.

Interessant is om nog iets over de aanvoer van tufsteen te melden. Een belangrijke stapelplaats voor tufsteen in de buurt van Epe was Deventer. Al naar gelang er voldoende geld was, werden met paard en wagen kleine hoeveelheden tufsteen aangevoerd voor de bouw. Wanneer er weinig materiaal bij de stapelplaatsen was en of door geldgebrek men aanschaf van het materiaal moest uitstellen kon een bouw zo wel tientallen jaren duren. Dat de bouw van de laatste fasen van de kerk uit Epe aanzienlijk sneller verliep kunt u lezen in de volgende 'Bijdrage tot de geschiedenis van de grote kerk te Epe (3)'.

Hoewel voor de kerk hoofdzakelijk Römer tufsteen is toegepast, zijn kleine onderdelen en herstellingen in andere soorten steen uitgevoerd. Het zou te ver voeren alles precies te beschrijven, maar twee onderdelen van de toren wil ik nader toelichten. Als eerste voorbeeld wil ik noemen de dubbele ingang van de toren met een deuromlijsting met middenstijl. Het geheel is gemaakt van Bentheimer zandsteen, ook een Duits afzettingsgesteente. Volgens collega G.A. Overeem, natuursteenskundige bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, is in het verleden aan de middenstijl een klein deel ingeboet met Franse kalksteen.⁹ Door het andere materiaalgebruik, de profilering en de vormgeving is duidelijk dat de ingang later is vernieuwd. Vóór het eind van de 14^e eeuw schijnt de genoemde zandsteensoort, behalve in Twente, niet in ons land als bouw materiaal toegepast te zijn. Dit gegeven lijkt er op te wijzen dat na de bouw van het huidige schip de dubbele ingang is gerealiseerd. Hoewel zandsteen een uitstekend en duurzaam bouw materiaal is, mag het tegenwoordig vanwege gezondheidsredenen niet meer worden verwerkt.

Als tweede voorbeeld van de toepassing van een andere natuursteensoort wil ik de oude en herplaatste deelzuiltjes met basementen en kapiteeltjes uit de galmgaten noemen. Volgens Overeem zijn zij vervaardigd van Drachenfels-trachiet, een Duits stollingsgesteente. Drachenfels ligt zuidoostelijk van Bonn in het Zevengebergte. In Nederland zijn van Drachenfels-trachiet toepassin-

Het boven- en ondergedeelte van een van de deelzuiltjes, foto archief RDMZ, A.J. v.d. Wal, mei 1994

gen bekend zowel uit de Romeinse periode als uit de vroege en late middeleeuwen. In de 15^e eeuw raakte het in onbruik door de hoge prijzen.¹⁰

Conclusie

Het zou een misvatting zijn indien men zou veronderstellen dat de spits maar even ter plaatse is getimmerd tijdens de verhoging van de toren. Alle nauwkeurig aangegeven telmerken wijzen er op dat de spits en de bijbehorende onderdelen in een werkplaats zijn gemaakt. Toen de spits gereed was, haalde men hem uit elkaar en nummerde elk onderdeel. Bij het merken en het nummeren is steeds onderscheid gemaakt tussen links en rechts. Omdat alles handwerk was konden de onderdelen niet zonder meer worden verwisseld. Nadat alle losse onderdelen met paard en wagen en misschien ook wel per schip bij de kerk waren aangekomen, moest het geheel weer opgebouwd worden. Alle onderdelen werden naar boven gehesen en op de juiste wijze weer in elkaar gezet met houten toognagels. De verschillende merken gaven aanwijzingen hoe de spits in elkaar gezet moest worden.

Van de voorgaande torenspits, die mogelijk kleiner was, is niets meer terug gevonden in de vorm van bijvoorbeeld hergebruikt hout.¹¹ De verhoging van de toren past in het beeld van de natuurlijke groei van het kerkgebouw. In de loop der eeuwen is het gebouw steeds groter geworden. Het is daarom onwaarschijnlijk dat een mogelijke voorgaande spits door blikseminslag is verbrand, te meer daar er geen brandsporen zijn aangetroffen. Aangenomen moet worden dat hij is afgebroken en dat de goede delen bij andere bouwwerken zijn hergebruikt.

Het type telmerk en de wijze van aanbrengen kunnen globaal iets over de ouderdom zeggen. Bij de spits uit Epe is er sprake van zogenoemde gesneden telmerken, rechte en gebroken merken. Deze op eikenhout aangebracht merken rechtvaardigen een datering in de 15^e eeuw. Het dendrochronologisch onderzoek met als resultaat een datering omstreeks 1415 blijkt goed aan te sluiten bij de andere resultaten. Ondanks de vele reparaties en vernieuwingen is de spits toch nog redelijk compleet.

De door Z. Kolks geopperde terminus ante quem van 1501 voor de verhoging van de toren kan worden bijgesteld.¹² De oudst bekende klok uit de toren van 1501 heeft dus niet in de lagere torenromp gehangen, maar is ongeveer een eeuw nadat de spits was gebouwd besteld. Deze klok verving hoogstwaarschijnlijk een oudere klok die behoorde bij een lagere torenromp.

Noten

¹ Het *Restauratievademecum (RV)*, Zeist/Den Haag, was tot voor kort een reguliere uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (druk: SDU - Den Haag) die handelde over vakkennis op het gebied van bouwhistorie, conserverings- en restauratietechniek. De losbladige *RV*-uitgave die bestaat uit negen banden, is tot stand gekomen in de periode 1985 – 1998.

De heer B.H.J.N. Kooij is werkzaam als bouwhistoricus bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist en heeft o.a. onderzoek t.b.v. het *RV* verricht.

- ² Dendrochronologisch onderzoek is een nauwkeurige dateringsmethode voor oud hout. Aan de hand van de (voldoende) jaarringen van een monster kan de exacte ouderdom bepaald worden, mits er spinthout aan het monster zit.
- ³ B.H.J.N. Kooij, De klokken en de klokkenstoel uit de Hervormde kerk te Epe, in: *Bulletin Stichting Oude Gelderse Kerken*, jrg. 23, voorjaar 1997, p. 15 - 23.
- ⁴ Z. Kolks, Romaanse Kerktorens op de Veluwe, publicatie in: *Stichting Oude Gelderse Kerken*, dl. III, afl. 24, voorjaar 1987, p. 123.
- ⁵ Zie noot 3.
- ⁶ Met tafelmēt wordt bedoeld de bovenzijde van elke geleding, het houtwerk waarop de volgende geleding begint. Bij de tekening van de spits is één tafelmēt (doorsnede 2 - 2) getekend.
- ⁷ Zie noot 3.
- ⁸ Een 'visje' ziet er uit als twee elkaar snijdende halve cirkels.
- ⁹ G.A. Overeem, *RDMZ rapport MTN 88-88* van de Stafafdeling Bouwkundig Onderzoek en Documentatie, Natuursteen van de Nederlandse Hervormde Kerk te Epe, d.d. 3-6-1988.
- ¹⁰ A. Slinger, H. Janse, G. Berends, *Natuursteen in Monumenten*, Zeist 1982².
- ¹¹ Kolks o.c., (zie noot 4) p. 114. 'De toren van Rheden wordt gedekt door een tentdak met hellingen van minder dan 50 à 60 graden, zoals bij de Romaanse torens in ons land gebruikelijk schijnt te zijn geweest.'
- ¹² Kolks o.c., (zie noot 4) p. 115.

Landmeter L.C. Machen aan 't werk in Epe (1)

Inleiding

Op donderdag 27 november 1997 werd het eerste exemplaar van de „Kadastrale Atlas Epe en Oene 1832” uitgereikt aan burgemeester L. Eland. Bij Van Putten's Country Store lagen 170 portefeuilles klaar om te worden afgehaald door degenen die er op hadden ingetekend. Voor de lezer die de atlas niet bezit zal ik even in herinnering brengen waar het om gaat. In 1983 werd bij de Vereniging Gelre een werkgroep in het leven geroepen onder de naam Kadastrale Atlas Gelderland. Het doel was om voor de gehele provincie de oorspronkelijke kadastrale gegevens, gemeten en verzameld tussen 1816 en 1832, op uniforme wijze te publiceren. De „atlas” Epe en Oene bestaat uit een portefeuille op A-4 formaat, waarin zich 43 losse bladen van formaat A-3 (1x gevouwen) bevinden. Het zijn verkleinde weergaven van de minuutplannen (de oude kadastrale kaarten), die waren getekend op een schaal variërend van 1:1250 tot 1:5000. Naast de kaarten worden de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels (OAT) gebruikt, tabellen waarin gegevens voorkomen als naam, beroep en woonplaats van de eigenaar van een perceel, soort bebouwing of grondgebruik (woonhuis, bouwland, heide, bos), de oppervlakte en de belastingklasse. De tafels zijn ondergebracht in een boekwerk eveneens op A-4 formaat, waarin tevens worden beschreven de geschiedenis van het kadaster en de kadastrale geschiedenis van de gemeente Epe en Oene. Voor Vaassen was de atlas al in 1992 verschenen. Verder wil ik hier niet uitwijken, maar kan u verwijzen naar Ampt Epe 120. Toen ik het verhaal over het kadaster en de kadastrale geschiedenis van Epe en Oene had gelezen, wist ik nog niet precies hoe het er in werkelijkheid aan toe was gegaan. Met een achtergrond die met landmeten te maken had, wist ik wat een enorm werk hier moest zijn verzet. Dat nu ben ik gaan uitzoeken, om er in zo eenvoudig mogelijke vorm over te kunnen schrijven.

Het Kadaster

Voor het registreren van onroerend goed ten behoeve van belastingheffing kunnen we teruggaan naar de oude Grieken en de Egyptenaren. Zo'n onderzoek gaat mij te ver en ik wil volstaan met de constatering dat in onze gebieden al in de vijftiende eeuw registers werden bijgehouden, waarin belastbare gronden en gebouwen werden opgetekend met opgave van hun geschatte waarde. Het waren de Verpondingsregisters.

In de tijd van Karel V werden nieuwe regels vastgesteld voor de belastingheffing. De registers werden kohieren genoemd, een naam die nog steeds wordt gebruikt. In de loop der eeuwen vinden regelmatig herzieningen plaats tot 1810, toen onder Frans bewind in ons land alle Franse wetten en voorschriften werden ingevoerd. Daartoe behoorde ook het *Recueil Methodique des lois, décrets, règlements, instructions et décisions sur le Cadastre de la France*,

kortweg Recueil Methodique genoemd. In 1812 verscheen een Nederlandse vertaling „Methodique verzameling der wetten, decreten, reglementen, instructiën en decisiën (besluiten) betreffende het Cadaster van het Fransche Rijk. Eerder op 21 oktober 1811 was het kadaster per decreet ingevoerd en werd begonnen met de eerste metingen naar Frans model. Na de val van het Franse Keizerrijk (1813) bleven de regels van het kadaster van kracht, maar het vlotte niet met de uitvoering. Het merendeel van het voorgaande werk werd bovendien afgekeurd. Pas in 1816 werd de draad weer opgepakt en werd begonnen met de metingen, die moesten leiden tot betrouwbare gegevens voor het heffen van grondbelasting en de rechtszekerheid ten aanzien van onroerende goederen. Het kadaster hield daarbij de indeling in gemeenten aan en ging in later jaren niet mee met de wijzigingen. Vandaar dat Vaassen nu deel uitmaakt van de burgerlijke gemeente Epe, maar een afzonderlijke kadastrale gemeente vormt. In 1826 bleek dat het te langzaam ging en werd er vaart achter gezet om in 1830 klaar te kunnen zijn. Tengevolge van de Belgische afscheiding werd het uiteindelijk 1832 en voor Limburg 1842. Het jaar 1832, waarin de nieuwe regels volgens de inmiddels voltooide metingen werden ingevoerd, wordt beschouwd als het geboortjaar van het Kadaster.

De landmeter

De man, die belast was met het doen van metingen in een gemeente, was de landmeter. Het beroep is heel oud, dat wil zeggen dat we het terugvinden bij de Grieken, Romeinen en Arabieren. De mate waarin de kennis in de loop der eeuwen is bewaard gebleven en werd doorgegeven verschilt sterk. In de loop van de zestiende eeuw ontstond er behoefte aan betrouwbare kaarten voor militaire doeleinden en ten behoeve van rechtsgeschillen. Daarmee werd de aandacht gevestigd op betere opleidingen en betere instrumenten. Er waren landmeters die zich op universiteiten en hogescholen bezig hielden met wiskundestudie, maar dat was een zeer klein percentage. De meerderheid leerde het vak bij iemand met ervaring en kunde of op kleine particuliere scholen. In de loop der tijd kwamen er betere opleidingen tot stand, maar het gaat te ver om daar op deze plaats over uit te wijden. Omdat de overheid de betrouwbaarheid van landmeters wilde kunnen beoordelen, werd hun toelating aan regels gebonden; erkende landmeters werden geregistreerd en voorzien van een akte van admissie (toelating).

De meeste landmeters waren zelfstandige, kleine ondernemers. Ze behoorden tot de burgerstand en genoten aanzien in hun omgeving. Het kwam nog al eens voor dat een bedrijf van vader op zoon overging, zoals blijkt uit verschillende familierelaties. In ons geval komen we in Gelderland drie leden van de familie Machen tegen, te weten A.U. Machen, H.J. Machen en L.C. Machen. De laatste had de leiding bij de metingen in Epe en Oene. De aard van hun relatie heb ik niet onderzocht.

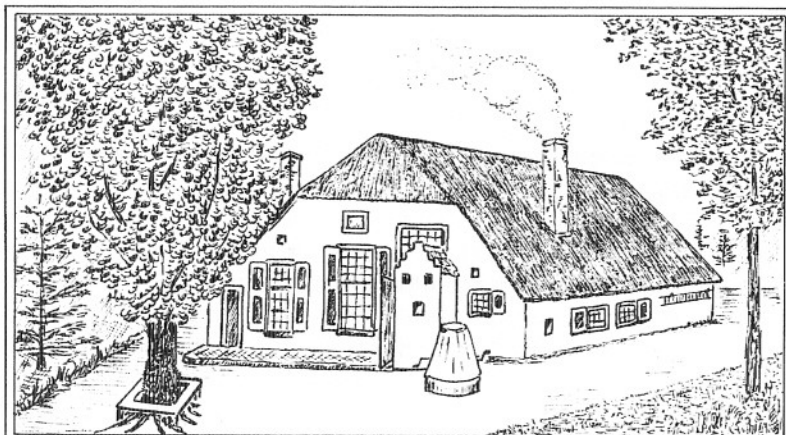
Men werd landmeter bij de kadastrale metingen door een beoordeling of examen en een eedsaflegging. Er waren twee klassen: een eerste en een tweede. Ze ontvingen geen vast salaris, maar kregen per aantal gemeten hectaren en percelen betaald. Dat bracht met zich mee dat de neiging bestond om het aantal percelen zo groot mogelijk te maken. De landmeters der eerste klasse waren voor het werk verantwoordelijk, die der tweede klasse waren bij hen in dienst, maar werden wel door het rijk benoemd. Verder waren er leerlingen die het vak nog moesten leren.

De Voorbereidingen

De Methodieke Verzameling der Wetten op het Kadaster schreef voor dat bij kadastrale metingen in een gemeente als eerste de grenzen tussen de betrokken gemeente en de naburige gemeenten moesten worden bepaald. Men noemde dit de limietscheiding. Voor Epe en Oene betekende het dat de landmeter met burgemeester Van der Feltz, de burgemeesters van de aangrenzende gemeenten en verschillende aanwijzers de grens van Epe en Oene zou langslopen. De aanwijzers waren burgers die plaatselijk goed bekend waren met de situatie. Nadat de landmeter proces verbaal had opgemaakt kon hij de volgende stap doen: het opmaken van het register van de driehoeksmeting.

Wanneer we de archiefstukken bekijken, dan lijkt het of er iets niet klopt. We treffen een proces verbaal van limietscheiding aan gedateerd 28 oktober 1831 en een register van driehoeksmeting dat op 1 december 1827 is opgemaakt. Er is hier geen sprake van een vergissing maar het heeft te maken met het besluit van de Koning van 21 december 1825, waarin methoden werden aangegeven om de kadaftermetingen te bespoedigen; het duurde te lang. Om er voor te zorgen dat de grensbepaling de verdere metingen niet in de weg zou staan, werd eerst door de burgemeesters en aanwijzers de grens overeengekomen en in een proces verbaal vastgelegd. Meningsverschillen zouden bij die gelegenheid moeten worden opgelost. Rekening houdend met de aldus overeengekomen grenzen werd het gebied van de gemeente opgemeten. Na afloop wandelde de landmeter alsnog met burgemeesters en aanwijzers de grens langs, om zijn proces verbaal van limietscheiding te kunnen opmaken. Een voorbeeld van een afspraak voor de eerstgenoemde grensbepaling vinden we in de brief van de burgemeester van Doornspijk aan zijn collega in Epe van 9 oktober 1827:

Daar de in deze gemeente gestationeerde landmeter reeds een aanvang met de driehoeksmetingen gemaakt heeft, zal het noodzakelijk zijn, dat de limietscheiding tussen de gemeenten Epe en Doornspijk wordt bepaald en „op eene kennelijke wijze wordt uitgebakend”. Hij stelt voor de volgende dinsdag om 9 uur VM bijeen te komen in de herberg het Soerelt.

't Soerel.

Naar een tekening van – vermoedelijk – Helling en Haasloop Werner – 1846.

Eerder hadden de burgemeesters van Epe en Oldebroek al een grensbepaling uitgevoerd en in augustus 1827 in een proces verbaal vastgelegd. Het is een verhaal waarmee ik de lezer niet te zeer wil vermoeien en waarvan ik slechts enkele regels zal aanhalen:

„Wij zijn uitgegaan van het Poind van den Nieuwen Hessenweg bovenwaarts de Heerder delle alwaar de Gemeenten van Heerde en Epe zich van elk-anderen afscheiden, welke scheiding aldaar door een blijvend kenteeken zal worden aangewezen en van welk punt af, het midden van gezegden Hessenweg de linie van scheiding uitmaakt in de rigting naar de herberg het Soerelt...”

In oktober 1827 arriveerde de landmeter der eerste klasse van het kadaster L.C. Machen in Epe. Hij begaf zich na aankomst naar het kantoor van Schout(burgemeester) G.W. van der Feltz en overhandigde hem de instructie van de Gouverneur van de provincie Gelderland met betrekking tot de uit te voeren kadastrale metingen. Hij had zich van woon-en werkruimte verzekerd en begon van daaruit met zijn voorbereidingen. Op 18 oktober 1827 gingen er drie brieven de deur uit aan de burgemeester die, verwijzend naar de instructies van de Gouverneur der provincie Gelderland, het verzoek bevatten om:

1. Door middel van publicatie bekend te maken dat binnenkort met kadastrale metingen zou worden begonnen. Men werd verzocht de land- meters desgevraagd alle vereiste inlichtingen en aanwijzingen te geven en hen ongehinderd op hun terrein toe te laten.
2. Een opgave van maten welke in de gemeente van ouds zijn gebruikt: „in Lengte en Oppervlakte, deszelfs onderverdeelingen en gewone benamingen.”
3. Een alfabetische lijst met namen, voornamen, beroep en woonplaats der eigenaren op te sturen. Er werd bij opgemerkt dat de alfabetische volgorde tot de derde letter gevolgd diende te worden, terwijl de voornamen voluit moesten worden geschreven.

Nog voor het einde van het jaar, op 1 december 1827, had Machen het register van de driehoeksmeting opgemaakt.

J.C. Kreffer.

Het bidprentje van Charlotte Theodorine Marie Alexandrine Barones van Oldeneel tot Oldenzeel douarière van Frederik Carel Theodoor van Isendoorn á Blois

In correspondentie van wijlen burgemeester I.N.Th. Diepenhorst trof ik een brief aan uit augustus 1952, hem toegezonden door een mevrouw uit Arnhem. Zij bedankt de burgemeester voor een haar toegezonden brief met „de gids”. Verder schrijft zij dat zij hem tevens toezend het bewuste bidprentje.

Tot mijn verbazing bevatte de enveloppe het hierbij afgebeelde bidprentje van de douarière van F.C.Th. d'Isendoorn á Blois, namelijk C.Th.M.A. barones van Oldeneel tot Oldenzeel.

Zij overleed op kasteel „De Cannenburch” op 5 juni 1881 en werd op het R.K. kerkhof op „De Oosterhof” te Vaassen begraven.

Dit is niet haar bedoeling geweest blijktens haar testament dat op 12 maart 1873 bij de Deventer notaris H. Houck werd gedeponereerd, juist één week voor de inzegening van het R.K. kerkhof op 19 maart.

In haar testament geeft zij duidelijk aan dat zij in de grafkelder op de algemene begraafplaats van Vaassen, bij haar man en zwager begraven wil worden. Naar de oorzaak, dat haar testamentaire wens niet is vervuld, kunnen wij slechts gissen.

Het valt op dat op het bidprentje haar derde voornaam Marie, niet wordt genoemd. Mogelijk heeft dit prentje ook als documentatie gediend bij de uitvoering van het grafmonument op het R.K. kerkhof. Ook hierop komt haar derde voornaam niet voor.

W. Terwel.

Bronnen:

Gemeentearchief Epe.

Ampt Epe nummer 55 – „Ma dernière volonté”.

Ampt Epe in bewegende beelden

De oproep in het Gelders Dagblad van juli 1998 waarin wij een beroep deden op een ieder die nog oude 8/16 mm films in zijn bezit heeft betreffende Epe - Vaassen - Ernst - Oene deze tijdelijk ter beschikking te stellen van Ampt Epe. Deze films zullen digitaal op video gezet worden om ze te archiveren, om ze later in een videofilm te monteren.

De oproep had tot gevolg dat wij werden overstelpt met filmmateriaal van de verschillende dorpen.

Geschat bedraagt het filmarchief nu circa 40 uur. Ook filmprojectoren en randapparatuur zijn ons beschikbaar gesteld.

Wij zijn zeer content met het bereikte spontane resultaat. Naast bovengenoemde werkzaamheden zijn wij er ook nog in geslaagd de nodige filmvoorstellingen op locatie te vertonen. En vele honderden belangstellenden hebben de voorstellingen bezocht, en de algemene mening over de vertoonde films was zéér positief. Het bestuur stelt er prijs op bekend te maken dat vanaf november tot en met maart diverse films van alle vier dorpen beschikbaar zijn gekomen, dankzij het filmteam bestaande uit:

Henny van Mekerem: montage / geluid
Hans v.d. Haak: tekstverzorging / inspreker
Wim Terwel: historische teksten
Jan Gerard: filmtechnische ondersteuning.

W. Terwel en H. van Mekerem.

Werkwijze voor het afspreken van vertoning films op locatie

Kosten

Ampt Epe zal als vergoeding voor gemaakte kosten (app.) f 125,- per voorstelling op locatie in rekening brengen.

Betaling

Deze dient vooraf te geschieden per bank of giro aan de penningmeester van Ampt Epe.

Zaalhuur

Deze is voor rekening van de organiserende vereniging/instelling.
P.S. De zaal zal verduisterbaar en van voldoende afmeting moeten zijn in verband met een goede presentatie.

Afspraken voor vertoning

Henny van Mekerem, Beekstraat 50, 8162 HW Epe, telefoon (0578) 61 35 39.

Voor vertoning beschikbare videofilms per 1 november 1999

Epe

- 1e film vanaf 1912 tot en met 1940;
- 2e film over het gehele dorp en buurtschappen 1954;
- 3e film over het gehele dorp en buurtschappen 1964;
- 4e film filmfragmenten Epe, film van Jan Gerard 1969-1970;
- 5e film filmfragmenten Epe, film van Jan Gerard 1971-1980;
- In voorbereiding film uit 1945 tot en met 1955.

Ernst

- 1e film over het gehele dorp, verenigingen en bewoners 1964, gemaakt in opdracht Ned. Blindenbond;
- In voorbereiding film over het gehele dorp, verenigingen en bewoners 1950.

Vaassen

- 1e film over het gehele dorp, verenigingen en bewoners 1966;
- 2e film bezoek koningin Beatrix aan Vaassen 1983;
- In voorbereiding film met beelden 1932 tot en met 1956.

Oene

- 1e film over het gehele dorp, verenigingen en bewoners 1965;
- In voorbereiding film over 1949 tot en met 1952.

ER ZIJN IN ONZE GEMEENTE BESLIST NOG
VEEL MENSEN DIE LID WILLEN WORDEN VAN
DE HISTORISCHE VERENIGING. ALS U ZE TEGENKOMT
(maar misschien gaat u ze wel zoeken?),
WILT U HEN DAN ADVISEREN
EEN KAARTJE TE STUREN OF TE BELLEN NAAR:

mevrouw Th. te Riele-ter Laak,
Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen, 0578-571304.

Ledenjaarvergadering

Op donderdag 4 november 1999 zal de laatste jaarvergadering van deze eeuw plaatsvinden in de Brinkzaal van de Eper Gemeentewoning aan de Stationsstraat 25, Epe. Om 19.30 uur is de vergadering en daarna komt de heer S. Dekker een lezing houden over „De inval van Graaf Hendrik van den Bergh in de Veluwe in 1629, betreft de 80-jarige oorlog”. De uitnodiging en agenda vind u bij dit nummer van Ampt Epe. Noteer in uw agenda: **4 november 19.30 uur ledenjaarvergadering Ampt Epe.**

Mededelingen Gelders Oudheidkundig Contact

Het Gelders Oudheidkundig Contact (GOC) is het consultantschap voor musea en geschiedbeoefening in Gelderland. Hoofddoel van het GOC is het vergroten van kwaliteit en professionaliteit van musea en geschiedbeoefening in Gelderland.

Ook dit najaar heeft het GOC een brochure uitgegeven met een overzicht van cursussen en andere activiteiten in het najaar van 1999. De cursussen en activiteiten zijn gericht op zowel vrijwillige als betaalde medewerkers van Gelderse musea, individuele onderzoekers of belangstellenden, bestuurs- of kaderleden van historische verenigingen. Leden van historische verenigingen, die bij het GOC zijn aangesloten, krijgen bij een aantal cursussen korting. Ampt Epe is aangesloten bij het GOC. Als u meer wilt weten, schrijf of bel: Stichting Gelders Oudheidkundig Contact, Postbus 4040, 7200 BA Zutphen, telefoon (0575) 51 18 26, fax (0575) 54 32 23, E-mail: stgoc@wxs.nl

Tip voor Sint en Kerst

„Woordenboek van het dialect van Epe”

f 29,95

verkrijgbaar bij:
de heer W. van Putten, Hoofdstraat 80, Epe;
mevr. D. te Riele, Dorpsstraat 12, Vaassen.

Mededelingen uit het bestuur

Met ingang van 1 januari 2000 legt de heer W. van Putten na 16 jaar zijn functie als penningmeester neer. In het bestuur van onze vereniging draait hij al mee vanaf de oprichting. In 1975 nam hij het secretariaat over van de heer Stork. Daar kwam in 1983 het penningmeesterschap bij. Tot 1985 had hij deze dubbele functie. Toen werd het secretariaat overgenomen.

Al die jaren heeft hij de administratie gedaan, contributie geïnd, aanmaningen gestuurd en waar nodig de vinger op de knip gehouden. Daardoor kon hij iedere jaarvergadering een gezonde jaarrekening presenteren.

Wij danken Willem van Putten voor de jarenlange inzet en zijn bereidheid om als bestuurslid verder te gaan.

Wij hebben in de heer Marinus Endendijk een opvolger gevonden.

Overname of aanhaling uit Ampt Epe:

1. hoeft niet aangevraagd te worden, maar
2. artikel, auteur en nummer van Ampt Epe vermelden.

ONS LIDMAATSCHAP
KOST SLECHTS *f* 22,50 PER JAAR.
VAN DE OPBRENGST KUNNEN WIJ U GEEN
REIS NAAR DE CARAÏBISCHE
ZEE AANBIEDEN, MAAR
ZONDER DAT AANBOD WILT
U MISSCHIEN OOK WEL
PROBEREN EEN NIEUW LID
TE WINNEN.

Een briefkaart of telefoontje naar:
mevrouw Th. te Riele-ter Laak,
Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen, 0578-571304.

Inhoud

In memoriam Willem Terwel	1
De torenspits van de Hervormde kerk te Epe door B.H.J.N. Kooij	2
Landmeter L.C. Machen aan 't werk in Epe (1) door J.C. Kreffer	17
Het bidprentje van Charlotte Theodrine Marie Alexandrine Barones van Oldeneel tot Oldenzeel door W. Terwel	22
Ampt Epe in bewegende beelden	24
Ledenjaarvergadering	26
Mededelingen Gelders Oudheidkundig Contact	26
Mededeling uit het bestuur	27